

ÎNSEMNĂRI PRIVIND AMFORELE ȘTAMPILATE

DE

GH. POENARU BORDEA

Așa cum au dovedit-o cu prisosință studiile din ultima vreme, ștampilele de amforă, documente modeste și ca atare situate mult timp doar la periferia preocupărilor de epigrafie greacă, sînt de un interes major pentru istoria economică. Fără a pierde din vedere posibilitățile lor de a oferi date de onomastică, de prosopografie sau de natură iconografică, socotim util să reamintim aici că, prin împrejurarea cunoașterii locului de origină, ele ne dau elemente esențiale, cînd încercăm să urmărim acțiunea centrelor exportatoare pe diferite piețe sau direcțiile de schimb ale orașelor importatoare, permițînd chiar sezizarea unor momente de dezvoltare sau de declin fie în prima, fie în a doua categorie de centre avute în vedere. Pătrunderea mărfurilor grecești în zone locuite de populațiile locale, mai apropiate sau mai depărtate de coloniile de pe litoral, constituie un alt aspect al profitului ce-l poate aduce această categorie de materiale. Progresul acestor cercetări ține de acumulări modeste de materiale, pe de o parte, de mai buna cunoaștere a amforelor cu ștampile și a cronologiei lor, iar în cazul centrelor neidentificate la atribuirea precisă a produselor respective, pe de altă parte. Considerăm că cele două aspecte se intercondiționează și de aici încredințarea că și însemnări ca cele de mai jos își au utilitatea lor.

1. LIMANU

În vara anului 1970 ne-a fost prezentată spre identificare o ștampilă pe amforă, descoperită la Limanu, oraș Mangalia (jud. Constanța)¹.

Heraclea Pontică

ΑΡΙΣΤΟ Ἀριστοκράτεος

ΚΡΑΤΕΟΣ

¹ Ținem să exprimăm și aici mulțumirile noastre lui Victor Bratu, din București, care a comunicat și în alte rînduri cercetătorilor informații importante mai ales numismatice. Ștampila, pe care am studiat-o cu îngăduința sa, i-a fost restituită.

Dimensiuni : $4,2 \times 2$ cm.

Ștampila englicică, fără cadru, a fost aplicată pe toartă și este destul de bine imprimată (fig. 1/1) căci și primele două litere din primul rând, deși nu se văd complet, sînt perfect lizibile.

Același nume apare și pe alte ștampile din Heracleea Pontică descoperite în orașele de pe țărmul de vest al Mării Negre. Astfel el este atestat la Tyras² Histria³, Tomis⁴, Costinești⁵, Callatis⁶, Bizone⁷ și Odesos⁸. Atrage atenția difuziunea foarte largă a acestor amfore și numărul lor foarte ridicat la Bizone, considerat de un izvor ca *emporion* al Mesembriei, informație a cărei veridicitate a fost pusă însă la îndoială de istoricii moderni⁹.

Amfora, a cărei ștampilă o publicăm, trebuie să fi ajuns în așezarea de la Limanu în a doua jumătate a secolului al IV-lea sau, mai degrabă, în prima jumătate a secolului al III-lea î. e. n.¹⁰. Judecînd după marea apropiere a localităților față de Callatis, ne putem gândi că este vorba de o amforă procurată pe piața acestui oraș. Împrejurarea neexistenței pînă acum la Callatis a unor ștampile cu acest nume aplicate pe toartă nu ni se pare un impediment — un astfel de exemplar s-a descoperit la Costinești — cu toate că posibilitatea unei proveniențe de la Bizone, unde au apărut în număr mare, nu trebuie cu totul exclusă, deși pare mult mai puțin probabilă.

Pînă acum nu s-au publicat ștampile de amfore provenind de la Limanu, de unde erau însă cunoscute monede grecești¹¹ și chiar dacă cercetările arheologice efectuate în localitate au avut alte obiective, se constată o înmulțire îmbucurătoare a datelor furnizate de descoperiri întâmplătoare privind așezarea, probabil greco-băstinașă, din localitate. Prin această descoperire harta difuziunii amforelor ștampilate în sudul Dobrogei s-a îmbogățit cu un punct nou și ne exprimăm nădejdea că dezi-deratul depistării și publicării neîntîrziate a acestor importante izvoare de istorie economică va face în viitor progrese, ce vor înlesni studii compara- tive absolut necesare.

² E.M. Staerman, *Керамические клейма из Туры в связи с вопросом неизвестных центров*, în KS, XXXVI, 1951, p. 36, nr. 30.

³ V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, p. 196, nr. 461. Vădit trimiterea de la nr. 460 este o eroare căci *Ἀριστοκράτης* nu este același lucru cu *Ἀριστοκράτης*, deși autorul trimite la același loc la Staerman cu indicația, în ambele cazuri, **INTOCMAI!**

⁴ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Amfore ștampilate din Tomis*, în SCIV, 19, 1968, 1, p. 59, nr. 78.

⁵ Aceiași autori, *Amphora Stamps from Callatis and South Dobrudja*, în Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 265, nr. 1158.

⁶ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, în Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 237, nr. 805—807.

⁷ O. Mărculescu, *Descoperiri arheologice dobrogeane*, în AD, XVI, 1935, p. 128, fig. 13, 15 și 18, care se întregeste fără dificultăți; M. Mircev, *Амфорните печати от музея във Варна*, Sofia, 1958, p. 53, nr. 238—239, 241—244; p. 54, nr. 245—252 și p. 55, nr. 253—254. Încă șapte exemplare la G. Tonceva în articolul publicat în colaborare cu M. Mircev și D. Dimitrov, *Бизон-Карвуна*, în *Izvestiia-Varna*, XIII, 1962, p. 39, nr. 6—12.

⁸ M. Mircev, *op. cit.*, p. 53, nr. 240.

⁹ Vezi în ultimă instanță V. Velkov, *Mesembria-Mesembria-Nessèbre (situation, recherches, notes historiques)* în volumul *Nessèbre*, I, Sofia, 1969, p. 16 și nota 47.

¹⁰ Este data la care s-a oprit M. Mircev, *op. cit.*, p. 52.

¹¹ B. Mitrea *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, în SCIV, 20, 1969, 1, p. 163, nr. 8 = Dacia, N.S. XIII, 1969, p. 541, nr. 8.

2. Tomis

În 1967, după predarea la tipar a articolului privind amforele ștampilate descoperite în localitate, ne-a fost adusă la Institutul de arheologie o toartă de amforă descoperită pe malul actualului port Tomis¹², aflat în partea opusă a peninsulei față de portul maritim actual.

Thasos

[ΘΑ]ΣΙΩΝ

Θασίων

alabastron

ΘΙΜΟΚΛΗΣ

Θιμοκλῆς

(sic !)

Ștampila (fig. 1/2) aplicată pe toartă are dimensiunile : $2,9 \times 2$ cm. Locul de descoperire este în imediata apropiere a str. Marcus Aurelius de unde provin 27 de ștampile recoltate în 1956 și 1962 din săpături efectuate în alte scopuri decât cele ale cercetării arheologice organizate¹³; investigații speciale pentru nivelurile din epocile anterioare celei romane lipsesc pînă acum la Tomis.

Produsele cu numele lui Θιμοκλῆς nu știm să fi apărut pînă acum în centrele grecești din Pontul stîng și nici în așezări de mai mică importanță de pe coastă sau din interior¹⁴. Importurile thasiene rămîn relativ puțin numeroase la Tomis, unde ele se plasează în urma celor din Rhodos și Sinope, avînd totuși o valoare procentuală mai ridicată față de valorile înregistrate la Bizone și Tyras sau în centrele nord-pontice¹⁵.

3. O CONTRIBUȚIE LA CUNOAȘTEREA CALENDARULUI KNIDIAN ?

Descoperirea pe plaja Knidosului a unei toarte de amforă cu ștampilă, prilejuiește unui cercetător german, în cadrul unor note knidiene, o încercare de a completa calendarul folosit la Knidos cu o nouă lună : Θεσμοφόριος¹⁶.

După ce ne arată că nu cunoaște o altă replică a ștampilei și că toate ștampilele de amforă knidiene au fost descoperite în afara insulei, cele

¹² Datorăm obiectul și informațiile în legătură cu el fostului nostru elev Dan Malcea, de la liceul Mircea cel Bătrîn din Constanța, căruia li mulțumim și pe această cale.

¹³ Vezi M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 44—45.

¹⁴ Anne Marie și Antoine Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, în *Études thassiennes*, IV, Paris, 1957, p. 397, nr. 1633 (Troie, I 25). După fotografie, pe ștampilă, ca și la noi, numele este scris cu θ, transcris de autori cu T. Pe exemplarul nostru prima literă a numelui este însă mult mai clară.

¹⁵ Situația pentru Bizone stabilită corect de M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, în *Dacia*, XIII, N. S., 1969, p. 137; vezi și nota 48, p. 136. Pentru orașele nord-pontice vezi M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 48, care reproduc datele lui O.G. Salnikov, *До питання про торговельні зв'язки стародавніх поселень на узбережжі Дністровського лиману з Грецією в VI—II ст. до н.е.* (Попереднє повідомлення), în *Матеріали Археологій північного Причорномор'я*, III, Odesa, 1960, p. 28—29, unde se găsește și date în legătură cu pătrunderea amforelor ștampilate în așezări din teritoriul coloniilor grecești și din zona învecinată.

¹⁶ Erkingen Schwarzenberg, *Knidische Miscelle. 3. Zum knidischen Kalender*, în *Bonner Jahrbücher*, 169, 1969, p. 93—95.

destinate exportului avînd numele magistratului, al oraşului şi al fabricantului, autorul continuă, în teorie just :

„La un vas găsit în Knidos şi destinat probabil întrebuintării locale se putea renunţa la numele oraşului şi aparent şi la al meşterului şi la indicarea anului (care era notat prin magistratul eponim). Aşa măcar se poate deduce din ştampila nou găsită :

Α
ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ
α' Θεσμοφορίου

Θεσμοφόριος nu este un nume de lună răspîndit''. Practic, nu sîntem chiar atît de siguri că amforele pentru piaţa locală primeau ştampilele şi că acestea erau deosebite de cele ce se aplicau pe vasele de export.

În comentariul său, autorul care ştie bine că luna Θεσμοφόριος apare pe ştampilele rhodiene¹⁷, se întrebă dacă figura de la început în calendarul knidian, sau a fost introdusă prin impunerea ei de către rhodieni, măsură care ar putea să fi fost una din şicanele pentru care oraşele Cariei au protestat la Roma ! Scurta notă se încheie cu un comentariu legat de cifra 1, prima zi a lunii şi respectiv a anului.

După părerea noastră, întreaga construcţie este falsă, baza ei fiind greşită. Aşa cum rezultă de altfel şi din fotografia, pe care o reproducem (fig. 1/3) pentru oricine cunoaşte aceste materiale, ştampila este o ştampilă rhodiană obişnuită, rectangulară, iar cifra 1, este doar litera Α de la sfîrşitul unui nume, precedat sau nu de ἐπι, knidiană fiind doar prin locul de găsim. E drept că, aşa cum se întîmplă destul de des, ştampila a fost imperfect aplicată, primul rînd fiind anevoie lizibil sau chiar ilizibil, în orice caz pe fotografie, care însă păstrează şi alte urme clare din el, în afară de litera Α finală. Destul să mai adăugăm că această lună deşi mai rară faţă de altele pe amfore nu lipseşte aproape niciodată din loturile de ştampile rhodiene¹⁸, în timp ce nu ştim ca pe ştampile knidiene să se fi scris nume de luni caz în care, e de presupus, şi învăţatul german ar fi putut să-şi dea seama de acest lucru, calendarul knidian n-ar fi rămas atîta vreme enigmatic.

Data fiind varietatea produselor transportate în amfore şi chiar calităţile diferite de la un centru la altul ale vinului ori uleiului, ca să nu mai vorbim de larga difuziune a produselor rhodiene, chiar înainte de deceniile de maximă înflorire ale comerţului acestui centru¹⁹ şi ca să nu mai vorbim de împrejurarea că ştim din izvoare că, măcar într-un caz special,

¹⁷ Vezi p. 94, nota 6.

¹⁸ Cîteva exemple din lucrările citate în acest articol : V. Canarache, *op. cit.*, nr. 508, 520, 529, 593, 609, 641, 670, 700 ; M. Mircev, *op. cit.*, nr. 121, 123, şi 161 ; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, nr. 46 ; aceiaşi autori, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., XIII, 1961, nr. 719.

¹⁹ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S. XIII, 1969, p. 141 — 142 şi 147.

ΑΡΙΣΤΟ
ΚΡΑΤΕΟΣ

ΣΙΡΑ
Α
ΕΛΜΟΦΟΡΟΥ

ΕΛΜΟΦΟΡΟΥ

Fig 1,—1, *Limanu*. Ştampilă din Heracleea Pontică; 2, *Tomis*. Ştampilă din Thasos;
3, *Knidos*. Ştampilă din Rhodos.

vinul din Rhodos a ajuns în cantitate mare într-un alt mare centru exportator, Sinope²⁰, descoperirea de la Knidos nu are nimic surprinzător.

Redusă la semnificațiile sale reale, ștampila discutată de noi este un document modest, dar interesant, de istorie economică, în legătură cu circulația produseilor rhodiene.

NOTES CONCERNANT LES TIMBRES D'AMPHORE

(Résumé)

1. *Limanu*, ville de Mangalia (dép. de Constanța)

Timbre d'amphore d'Héraclée Pontique avec le nom Ἀριστοκράτης, souvent attesté sur les anses ou sur les cous des amphores de ce centre exportateur, trouvées dans les villes du Pont gauche. De cette même localité on avait déjà signalé des monnaies grecques.

2. *Tomis*

Timbre d'amphore de Thasos, avec le nom Θιμοκλῆς (sic !), connu du répertoire d'A. M. et A. Bon, où on l'avait transcrit avec T.

3. *Cnide*

Timbre d'amphorique de Rhodes, publié comme cnidien par son premier éditeur (E. Schwarzenberg, dans « Bonner Jahrbücher », 169, 1969, p. 93—95) avec une discussion sur le calendrier de l'île, qui perd ainsi son support matériel.

LÉGENDE DES FIGURES

Planche 1. — 1, *Limanu* : Timbre d'amphore d'Héraclée Pontique ; 2, *Tomis* : Timbre d'amphore de Thasos ; 3, *Cnide* : Timbre d'amphore de Rhodes.

²⁰ Polybios, IV, 56 : „În aceeași vreme, Mitridate declară război sinopeenilor și acesta fu prilejul și începutul nenorocirii care pînă la urmă îi lovi pe sinopeeni. Ei trimiseră delegați la rodieni și îi rugară să le vină în ajutor. Rodienii hotărîră să aleagă trei bărbați și să le dea o sută patruzeci de mii de drahme, cu care să pregătească cele necesare sinopeenilor. Cei aleși pregătiră zece mii de vase cu vin...” (Polybios, *Istorie*, traducere Virgil C. Popescu, București, 1966, p. 315).

